

JUHÁSZ PÉTER

pjuhasz2003@gmail.com

PhD-hallgató (SZTE BTK

Történettudományi Doktori Iskola)

A magyar őstörténetről a 21. században

— *About the Hungarian Medieval
Prehistory in the 10th Century* —

DOI 10.14232/belv.2016.3.11

<https://doi.org/10.14232/belv.2016.3.11>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Juhász Péter (2016): A magyar őstörténetről a 21. században. *Belvedere Meridionale* 28. évf. 3. sz. 134–140. pp.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ (2015): *A magyar törzsszövetség politikai életrajza* (A magyarság a 9-10. században). Szeged, Belvedere Meridionale. c. művéről

Nagy érdeklődéssel vettem kezembe Tóth Sándor könyvét. Nagyszabásúnak minősíthető monográfiájában a magyar törzsszövetség politikai életrajzát írja meg létrejöttétől (a 830-as évek vége) egészen bukásáig, a keresztény államiság létrejöttéig (kb. 1003/1008). Munkája megírását indokolja az aránytalanul

kevés összefoglaló mű a 9-10. századi magyar történelemről. A monográfia három fő része a magyar nép és a törzsszövetség kialakulása, a törzsszövetség 9. századi politikai története és a törzsszövetség a Kárpát-medencében. A kötet kivitele tartalmához méltó, színvonala dicséri a kiadó gondosságát is.

Tóth Sándor a magyar nép ugor-kor végi vagy az 5. századtól kezdődő török időszakbeli kialakulása helyett a saját népnév, nyelv és eredetmonda létét igazoló 9. századi írott forrásokra épít. A magyarok „ungri” nevének az onogur népnévvel feltehető kapcsolata korábbi együttélésüket nem igazolja, e csoportok a 9. századtól válhattak a Dontól nyugatra költöző magyarság részévé, amikor az önálló politikai szervezettel létrejött a magyar ethnosz.

Tóth Sándor hangsúlyozta, hogy a nyelvészet pontos kronológia híján nem nyújthat biztos fogódzót a magyarok vándorlására. A jövevényszavak átvétele a délről felvándorolt bolgároktól, alánoktól, kazároktól, kavaroiktól a Don vidékén, sőt a Kárpát-medencében az avaroktól, onoguroktól is elképzelhető. Ibn Ruszta alapján következtet arra, hogy a Fekete-tenger melletti és a Volga-vidéki magyarok csak a besenyők 890-es évekbeli támadása miatt váltak el, ekkor született meg a későbbi Magna Hungaria. A Dontól nyugatra a 830-as években nőnek meg ugrásszerűen adataink a magyarokra (két adat 838-ra, Sarkel felépítése 838–842 között). Sarkel építése Bizánc és Kazária a status quót felborító magyarokkal szembeni együttműködésének eredménye lehet. Kétféle generációnyi (Álmos és Árpád), fél évszázadnál alig több időt élhettek a Dontól nyugatra (838–890-es évek).

Levedi nevének etimológiája bizonytalan, ám etnikumára, nyelvére nézve nem lényeges. Első vajda címe érthető rangban és időben elsőként is, a hét magyar törzs feje volt, a muszlim források gyűléseivel azonosítható. A szerző szerint Levediről a DAI 38. fejezete két, igen hasonló eseménysort mutat be. Először a megtelepülés (Kazáriához közel, illetve Etelközben),

kazár kapcsolat (három éves szövetség, Levedi kazár házassága, illetve kazár szokás szerinti fejedelmválasztás), besenyő támadás (először kangar néven), kettészakadás (régai szavartoi aszfalu nevük említése), új szállásterület elfoglalása (Etelköz illetve Nagy Morávia). A szerző szerint a két történet legalább két magyar hírforrás alapján azonos eseményekről más nézőpontból, egymást kiegészítve szól. A 38. fejezet időviszonyai Tóth Sándor szerint a DAI relatív időmeghatározásai alapján (régén, abban az időben, kevés idő múlva, néhány év múlva vagy valamennyi idő elteltével) nem becsülhetők meg. A három éves kazár-magyar szövetség kapcsán a DAI legkorábbi, 11. századi kézírata nyomán annak három éves hosszát hitelesnek állapította meg. Időszaka 860 tájára (Konstantin-Cirill krími útja), vagy a 870-880-as évek besenyőellenes kazár hadjáratai idejére tehető. A 38. fejezetnek a 830-as évek végétől, a 850-es évek elejétől 894/896-ig keltezhetőségét erősítik Levedi, Álmos és Árpád életrajzi adatai és más (bizánci, latin, szláv) forrásaink is.

Levediát a szerző is Levedi törzsének vagy vezérnemzettségének Kazáriával nyugatról, északnyugatról szomszédos lakóhelyeként értelmezi, lokalizációjában a besenyők betelepülése segíthet. Tóth Sándor nem a régebbi, Volga és Urál közötti besenyő lakóhelyre gondol, hanem a besenyők újabb lakóhelyével azonosítja Etelközt és azon belül Levediát, a Déli Bug vagy a Dnyeszter vidékén. A Levedia nevet Konstantin császár a Dontól az Al-Dunáig elterülő teljes, 850-870/880 közötti magyar szállásterületre is értette.

A szerző a három éves szövetséget jellemző együttlakás (synoikia) és együtttharcolás (symmakhia) közül a Kazáriához közeli letelepedés miatt az együtttharcolást látja meghatározónak. Úgy véli, Levedi kazár házassága jelzi, hogy a magyarok régi segédnépi helyzete nem valószínű. A 850-es évek végén, 860-as évek elején a keleti magyar törzsek három évig katonailag és politikailag együttműködtek a kazárokkal, a Dnyeper-Don közötti magyar

szállásterületen, közös hadjárataik voltak a keleti szlávok és a Krím ellen. A szövetségesi vagy vazallusi státus nem dönthető el, a magyarok katonai ereje miatt alkalmazhatott a kagán politikai-diplomáciai eszközöket, építhették Sarkelt és az árkokat. Hangsúlyozta, hogy a 38. fejezet párhuzamos szerkesztésének tudható be a két besenyő támadás látszata, nincs szó egy korábbi kazár-magyar kapcsolatról, a besenyők közbeékelődéséről, Levedi kazár házassága a steppei példák nyomán együtt járhatott a fejedelmi cím adományozásával, szétválasztásuk csupán szerkesztési hiba. Lemondásának párbeszédszerű története a szerző szerint a magyar vezető rétegben jól ismert valós alapú legenda lehetett. Tóth Sándor Levedi gyermektelenségével, a dinasztiaalapítás lehetetlenségével, és a belső erőviszonyok megváltozásával magyarázza az esetet, Levedi talán nem akart vazallus fejedelem lenni. A kagáni kinevezés, az etelközi választás, a kagán rugalmassága a személyi kérdésekben arra utal, hogy egyszeri esetről van szó, nem hosszabb ideje kialakult szokásról. Muszlim forrásaink a 9. század végére, 10. század elejére 7-15 ezer fős kazár haderőről számolnak be, a magyar haderőt ugyanekkor 20 ezer főre teszik. Ezek magyarázzák, hogy a kazárok nem voltak képesek a magyarokat segédnépi szerepre kényszeríteni, a kavarak magyar befogadását sem tudták megakadályozni. A kazárok vazallusnak tekintették a magyarokat, ám azok csak vezetőiken át kapcsolódtak a kazár vezetéshez, háborúikban részt véve, önálló akcióik függetlenségük jelei.

Levedi méltósága a DAI nyomán a hét törzs fejeként 'első vajda' (prótos Boébodos) és a 'vezér, fejedelem' (arkhégos) volt, a muszlim források gyűlése. A szerző a meghatározó fontosságú kazár kapcsolatok kialakítása miatt Levedi személyét Árpádéhoz hasonlítja, aki fejedelem (arkhón), és nagyfejedelem címet (megas arkhón) viselt, nemzetségéből származott Turkia mindenkori fejedelme, ő vezette a honfoglalást.

A magyarok idegen elnevezései korabeli

forrásainkban a szavartoi aszfaloi, türk, a török 'onogur' névből alakult szláv 'u(n)gri' latin Hungari/Ungari, a Magori/Mogori név, utóbbihoz kötődik a 'dentü-mogyer' és a sajátos módon a hét vezér megjelölésére használt 'Hetumoger' alak. A muszlim forrásokban a turk és a madzsghari név szerepel. A baskír nevet a muszlim források egy része a nyugati és keleti magyarokra is használja, eredete bizonytalan. Tóth Sándor szerint a magyar törzsszövetség vezetői személynevei többségének török etimológiái erős török-kazár hatásra, kétnyelvűségekre mutatnak a vezető rétegben.

A DAI a kazár kagán 'Kazária arkhónja' címével egyezően Árpádot 'Turkia arkhónja' titulussal illeti. Steppei párhuzamok szerint a kagán saját címét is adományozhatta Árpádnak, de gondolhatunk más kazár címre is. A DAI 40. fejezetében már 'megas arkhón' 'nagyfejedelem' Árpád címe. A besenyőknél, morváknál a 'megas' szó rangkülönbséget jelez, a főfejedelem jelzője, Árpád hierarchikus helye is erre utal. De e helyen „rég, egykori időben legelső” jelentése is lehet, hiszen Árpád időben első fejedelem volt, unokája, Falicsi pedig „mostani fejedelem”. Így nem konkrét címről, hanem időbeli és pozícióbeli helyzetről lehet szó. A három fejedelem (arkhón, gyula, karkhas) nem a törzsek felett álltak, mindegyikük egy-egy törzs feje is volt szerinte. A magyar krónikák és Kézai csak Árpádot mondják kapitánynak, csak a Zágrábi- és Várad-i krónikákban szerepel Álmos fejedelemmé választása. Anonymus szerint a hét fejedelmi személy választotta Álmost 'vezérré és parancsolóvá', akit 'első fejedelem/vezér' és 'fejedelem/vezér' címmel is illet. Utódjaként Árpád szintén 'dux', akit a DAI 'Turkia fejedelme' címéhez hasonlóan 'Hungvária vezérének' is mond. Albericus szintén a 'primus dux' címet használja Álmosra. Két különböző tradíció élt a magyar hagyományban. A DAI alapján korábbi, Árpádot favorizáló hagyománnyal szemben Tóth Sándor szerint a megvakított Álmos herceg utódai idején állíthatták Álmost

előtérbe. A muszlim forrásokban és a DAI-ban is második gyula nem lehet a főfejedelem címe, marad a künde. A kazár kündür kagán harmadik fejedelemként nem volt szakrális vezető, a magyar künde ugyan fővezér és hadvezér volt, de a gyula hatalma volt nagyobb, így Álmos vagy Árpád címe bizonytalan. Tóth Sándor figyelmeztetett arra, hogy az Álmost első fejedelemként említő források száma ugyan nagyobb, ám jóval későbbiek, mint a 10. századi bizánci források, amelyek Árpád mellett szólnak. Álmos szakrális fejedelemsége bizonyíthatatlan, így a turul-monda és feláldozásának bibliai története csak dinasztiaös mivoltát igazolhatja.

Álmos és Árpád tevékenységének idejéről egyedül a DAI megírása (948–952) előtt 50–55 évvel korábbi besenyő támadás 893–902 közé tehető időpontja tájékoztató. Tóth Sándor szerint a Levedivel egykorú Álmos 850/860–870/880 között lehetett második vajda. Árpádot fejedelemmé 880–890 táján választhatták, a 10. század elejéig működhetett. A DAI az etelközi kavar-magyar letelepülés és a bulgáriai hadjárat után említi Liüntikát magyar fejedelemként. Mind Árpáddal való rokoni kapcsolata, mind arkhóni posztja és időszaka, az 'abban az időben' jelentése kérdéses. A szerző szerint Liuntika~Ljuntika a névalak hasonlósága miatt Árpád harmadik fiával, Jutocsával lehet azonos. Lehetett a bulgáriai sereg vezére, de Árpád utódja is, Bölc Leó (886–912) idejében. A szerző az Árpád dédunokák generációját (Termacsu, Géza) 925–945 közé datálja, az unokák születését (Teveli, Ezeleg, Falicsi, Tas, Taksony) 900–925 közé, Árpád fiainak (Tarkacsu, Jelekh, Jutocsa-Liüntika, Zolta) születését 875/880–900 közé, Árpád születését 850–860 közé, Álmosét a 820-as, 830-as évekre.

Tóth Sándor szerint az „Atelkuzu nevezetű helyekre” megfogalmazás egy meghatározott terület elnevezését sejteti. Mivel a DAI a törökök korábbi helyét mondja az ottani folyó nevére Eltelnek és Kuzunak nevezett-

nek, elképzelhető, hogy a DAI jelenében ott élő besenyők által adott névről van szó. Ha magyar elnevezésről van szó, a Don lehet a forrás Atel folyója, Etelköz a Don vidékén kereshető. A szerző szerint egy eredeti Don-Volga közötti Atelkuzure gondolhatunk, amelynek nevét később az öt folyó vidékére is használhatták, ahol a Dubnici krónika Ethel folyója kereshető. A szerző szerint a 38. fejezet párhuzamos szerkesztéséből kiindulva Atelkuzu azonosítható Levedia két folyójának közéül is, Atelkuzu nem Levediától volt nyugatra, hanem a keleten, Perzsia felé maradt szavárd-magyaroktól. A 9. századi magyar szállásterületnek nem volt egységes neve, Levedia és Atelkuzu egy-egy részét alkothatták. Határai a 10. századi Besenyőországéval egyezhettek meg, a morvák, ruszok, Kherszón, a későbbi úzok helyén élt besenyők, a kazárok és a mordvinok között. A szerző érdekes feltevése, hogy a magyar törzsek 9. századi lakóhelyei a 10. századi besenyő törzsekéhez hasonlóan a folyók mentén helyezkedtek el. Négy magyar törzs a Dnyepertől nyugatra, négy keletre (Kér az Al-Duna, Megyer a Prut, Kavarok a Dnyeszer mentén, Tarján a Dnyeper nyugati, Nyék a Dnyeper keleti partján, Jenő az Azovi-tenger északi partján, Kürtgyarmat a Donyec, Keszi a Don partján).

A szerző Levedia és Etelköz magyar jellegű régészeti leleteiről úgy vélekedik, hogy kronológiai és etnikai bizonytalanságuk miatt még nem segíthetnek a magyar szállásterület meghatározásában. A magyarokkal hagyományosan kapcsolatba hozott szaltovói régészeti kultúráról megállapítja, hogy az rövid, ám intenzív hatást gyakorolhatott elődeinkre. Türk Attila nyomán hangsúlyozza, hogy az írott forrásoknak megfelelő régészeti adatok alapján elődeinknek a 9. század első felében Dél-Ural-Volga vidéki, a század második felében Dnyeper-vidéki (Szubbotyici) lakóhelyét lehet valószínűsíteni.

Levedi a lemondással a kazár fennhatóság elfogadását a törzsfőkre hárította, de

részvételükkel a fejedelemválasztásban, a hazai helyszínnel, a magyar törzsszövetség laza függését is demonstrálta. A pajzsra emelés ősi fejedelemavatási ceremónia, jelentősége Szent István megkoronázásával mérhető össze, az új magyar politikai alakulat létrejöttét jelenti, míg a vérszerződés törzsfők szövetséggé válik csupán. A szerző úgy véli, a magyarok a honfoglalásig együtt harcoltak a kazárokkal, teljesítve a kagáni elvárásokat. A kezdeti ritka (862, 881) nyugati érintkezések alkalmi hadjáratok voltak a széthulló frank birodalom területére, Levedi és Álmos idejében. A 890-es évek sűrűsödő akciói már Árpádhoz és Kuszánhoz köthetők, és a közép-európai viszonyok alapos ismeretéről tanúskodnak. Álmos második vajdaként, törzsfőként nem azonosítható sem a kündével, sem a gyulával, utóbbi Levedi lehetett. Árpádot címezheték kagánnak vagy kündür kagánnak is, ám újabb álláspontja szerint a 'künde' cím viselője a kazár eredetű kabarok fejedelme lehetett. Árpád portréja a DAI-ban még Levediénél is teljesebb, alapítójának vitészségére, kiváló szellemi és vezetői képességeire még a 10. század közepén is emlékezett a fejedelmi dinasztia.

A szerző a kavarokról két egykorú forrásunkat, a DAI 39. és 40. fejezetét és a Salzburgi Évkönyvek 881-es bejegyzését tartja hitelesnek. A kutatás által idevont más forrásokat nem tartja relevánsnak, a khorezmi-kazár-kavarkáliz azonosságot sem tartja bizonyíthatónak, a nevek eltérése mellett a kálizok részben muszlim hite miatt, mivel e vallás csak a 10. században terjedt el Kelet-Európában. A kavarok/kabarok neve a szerző szerint a kazár vezető réteg 'nagj' jelentésű arab 'kabir' nevével azonos, de a kazár és káliz neveket is használhatták rájuk. A három előkelő kazár törzs felkelésének a kagán és a bég hatalma ellen még a 10. század közepén is élő emlékezete önálló létükre, jelentős számukra utal. A kagán 10 ezres haderejével a 2500-6000 fő közé becsülhető kavarok álltak szemben. A kavar csatlakozás és a kazáriai polgárháború időpontját keltezhet-

jük a 820-830-as évekre, amikor a magyarok megjelentek a Dontól nyugatra, Sarkel építésével is összeköthetjük, 838-840 táján. Ám a szerző szerint a kavarok autonómiájának hosszú fennmaradása inkább a 860-870-es évekre utal. Úgy véli, a nyolcas magyar törzsszövetségben belül volt egy nagyobb (hetes) magyar és egy kisebb (hármás) kavar törzsszövetség, utóbbiak névetimológiai megalapozatlanok. A teljes nyolcas törzsszövetség élén álló, hadban elől járó kavarok fejedelme kazár eredetük alapján 'kagán' vagy 'kündür kagán' lehetett. A honfoglaláskor Kuszán lehetett a kavar kündü, az anonymusi 'Cundu pater Kurzan', az államalapításkor pedig Ajtony a kavarok feje, „keán”, akit Szent István győzött le. A magyarok fejei a fejedelem, a gyula és a karha lehettek. A szerző úgy véli, a kavarok nem segédnép voltak, szerepük a kangarok besenyők közötti szerepével lehet azonos, katonai és politikai értelemben is a nyolcas magyar törzsszövetség első számú törzsei lehettek. A szerző kiemeli a kavarok és magyarok bizonyítható két évszázados együttélésének a csuvasos török és alán jövevényszavak átadásában feltehető szerepét.

A szerző szerint bár a magyarok ismerhették a Kárpát-medence geopolitikai helyzetét, nomadizálásra alkalmasságát, a döntő lökést a besenyő támadás adta. Nem hun típusú tudatos hódításról van szó, hanem avar típusú bemenekeülésről. Maszúdi 893 tavaszára vonatkoztatható híre az úzok, karlukok, kimekek, valamint a besenyők és magyarok harcairól azonos a DAI 893-902-ra érvényes hírével az úzok és kazárok háborújáról a besenyők ellen, illetve azoknak a magyarok elleni többszöri és súlyos támadásával. A besenyő-bolgár szövetség és a magyar főszerep távollétének oka a csapás idején bizonytalan. A többszöri besenyő-magyar összeütközést a támadás többlépcsős lefolyásával magyarázza, emléke még a 10. század első évtizedében, Gábrriel követjárása idejében is erősen élt. A szerző részletesen bemutatja Arnulf keleti frank uralkodó kulcsszerepét, a történetírást őt vádolta a klusák lerontásával, a

magyarok kiengedésével nyugat és dél felé. A bajorok, morvák, bolgárok, bizánciak dinasztikus politikában használták fel őket, nem ismerve fel veszélyességüket.

A szerző szerint a honfoglalás két szakaszban zajlott. A magyarok a besenyőkhöz hasonlóan az első pusztítás, a lakosság elűzése után települtek le a már „puszta” területre. A morva kézen levő keleti területeket 892-ben pusztíthatták, 894/95-900 között szállták meg, Pannoniát 894-ben és 900 nyarán dúlták fel, 900 őszén szállták meg. Krónikáink Szvatopluk halálát (894) a magyarokhoz kötik, a bizánci és szláv források a morvák országának elfoglalásáról tudósítanak, a nyugati források pedig Pannoniáról. A magyar szállásterületről a DAI és Ibn Hajján híradása tekinthető hitelesnek, a Tisza és mellékfolyói, a Duna, és a Duna-Száva közötti területen történt megtelepülésről. A krónikás hagyomány alapján Árpád fejedelmi törzse az Észak-Dunántúlon, a Duna-Tisza közén, a karkhasz-törzs a Balaton vidékén, Gyula törzse Erdélyben, „Cundu” törzse a Nyírségben, Ajtony törzse a Körös és az Al-Duna között, Ond törzse a Duna-Tisza köze déli részén, Huba vagy Lél törzse a nyugati Felvidéken kereshető. Ezen belül a Dunától nyugatra négy törzs (Kér, Megyer, Tarján, Kabar, a Tisza vidékén is négy törzs (Nyék, Kürtgyarmat, Jenő, Keszi élhetett). A kavarok egy tömbben is letelepedhettek a Tiszántúl északi vagy déli részén.

Tóth Sándor szerint a kalandozások (901-970) idején fénykorát élő magyar törzsszövetség a jól datálható írott források alapján vándorló, sátrakban élő, pásztorkodó, földet is művelő nomád volt. A félnomád terminus pontatlan, az életmódváltás időbeliségét nem tükrözi. A régészeti források datálása, etnikai magyarázatuk bizonytalan. Kérdéses, hogy a lovas, fegyveres és az egyszerű mellékletű sírok 1:25 aránya a nomád és letelepült népesség arányát tükrözi-e. Problémás a települések etnikumhoz kötése is, így régészeti alapon nehéz az életmód problémáját eldönteni. A

földművelésre (is) vonatkozó török eredetű szókincs átvételének helye és ideje, az átadó nép nehezen határozható meg, a szerző a Kárpát-medencében talált avarok és onogurok mellett a magyarokkal érkezett kavarokra gondol. A korábban foglyokkal kereskedő magyarok a 10. század második felében már rabszolgákat importáltak, és lovakat exportáltak, az életmódváltás jeleként, amelyet a szerző szerint az államalapítás, a kereszténység felvétele gyorsíthatott fel.

A honfoglalás kori magyar társadalom vezető rétegét a szerző szerint a korabeli források alapján a törzsfők és nemzetségfők (Boébodoi, arkhóntes, reges, duces) alkothatták. A besenyő analógiából feltételezi a hét magyar és a három kavar törzs egyenként 5, összesen 40-50 nemzetségét, amelyek fejei és nagycsaládjaik alkothatták a vezető réteget. Legfelül a (nagy) fejedelem, gyula, karha és a kavar kündü állhatott. E vékony réteg gyarapodott az őslakosság előkelői és a jövevény előkelők csoportjaival. Az államalapításkor az alkalmazkodó nemzetségi-törzsi vezetők (pl. Abák) helyükön maradhattak, mások elbuktak (Koppány, Gyula, Ajtony/Keán), helyükre az állam ispánjai kerültek, és az idegen előkelők. A jogilag szabad, vagyoniilag már differenciált, nomád állattartó, de földet is művelő köznépet adhatta a muszlim források által 20 ezerre becsült fegyverest. Családtagjaikkal együtt 100-150 ezren lehettek. A szolgaréteget korábbi szláv foglyok, avar, onogur, morva helyi lakosság és a 10. századi hadifoglyok alkothatták. Bölcs Leó szól nemzetségekről (gené) és törzsekről (phülas), a DAI viszont a nyolc magyar-kavar törzset 'genea', azaz nemzetség terminussal határozza meg. A besenyők törzseit a DAI a területi egységre utaló 'thema' valamint a 'genea' szóval illeti, melyek 40 részre 'meros' (nemzetségek) oszlottak, a magyar 'geneák' törzsek lehettek. A DAI hét törzsről tud a magyarokról, ide köthető Ibn Hajján 942-es hét emíreje, és az anonymusi 'Hetumoger' is. A törzsek rangja és helye változhatott, ha a Hetumoger név Levedi korabeli,

a Megyert Levedihez köthetjük. A DAI 10. század eleji listája élén álló Nyék lehetett Álmos és Árpád törzse, de ez elképzelhető fordítva is. Tóth Sándor úgy vélekedik, hogy a törzseket autonóm, csak a legfontosabb közös ügyekben, a háborúban együttműködő alakulatoknak tekinthetjük. A törzsszövetségi vezetők (fejedelmek) léte steppei szövetségi államra utal, katonai együttműködéssel, duális struktúrával. 955 után meglazulhatott a szervezet, egyes törzsek szétválhattak (pl. Kürtgyarmat), a 973-as 12 quedlinburgi követ már 12 törzsrre utal. A szerző szerint a Hétmagyar és Háromkavar egynyelvűsége miatt etnikai vagy nyelvi alcsoportjaik kimutatása nem lehetséges. A források a helyben maradókat és az elvándorlókat vagy a keresztényeket és pogányokat különböztették meg a fehér és fekete jelzőkkel, de etnikai értelmet is kereshetünk mögötte.

A szerző szerint a kündü és a gyula funkciója egyaránt a kazár isád kormányzati és katonai feladatkörének felelt meg. Kettős fejedelemségüknek nem szakrális, hanem etnikai háttere volt, a kündü a kavarok, a gyula a magyarok fejedelme volt. A fejedelmválasztással a hierarchia élére a nagyfejedelem (Árpád) került, akit a hadúr gyula (Levedi) követett, majd a kavarok kündüje (Kuszán). A honfoglalás után harmadikként megjelent a karha, elsőként Bulcsú apja, Kali, 900-920 körül, a fejedelmeknek katonai és bírói funkciója egyaránt lehetett.

A szerző korábban a fejedelmi dinasztia öröklési rendjét a besenyő minta nyomán az egyes ágak közötti rotációban látta, mára inkább a szeniorátusban. Árpád utódja legidősebb fia Tarkacsu, vagy harmadik fia, Jutocsa-Liuntika~Ljuntika lehetett. Őt fia, Falicsi követte a 10. század közepén, majd unokaöccse Zolta fia Taksony lett a fejedelem. A többi vezetőből az első generáció (910-930) idején Dursac (Tarkacsu?), Bogát, Káli karha, Szalárd (Zuárd?) azonosítható, a második generációból (930-940/950) Bulcsú karha, Lél, Zsombor? gyula, Sur, Csaba. A 960-970 közötti

időszakból ismert Örs, Botond, Apor. 970-990 között szerepel Prokuj gyula, Tar Zerind és fia Koppány, Beliud, Kulán és Keán.

A kalandozó hadjáratok gyakoriságát (kb. 53 hadjárat), 838-970 között átlag két éveként, és lenyűgöző hatósugarukat emeli ki a szerző: 901-907 kis távolságú, részben védelmi jellegű portyák, 908-933 sikeres, nagy távolságú hadjáratok, adózó szövetségesek egészen Merseburgig. 933-955 között már változó sikerű hadjáratok, Bizánc ellen is, Augsburgig. 955-970 között már csak Bizánc ellen támadtak, egészen Arkadiopoliszig. A hadjáratok oka a nomád gazdálkodásból hiányzó nagy értékű javak megszerzése, válságról szó sincs. Minden törzs, pár ezer szabad közrendű saját útvonalán kalandozott a szomszédos régiókban, a távoli, nagyobb akciók törzsszövetségek voltak. Megszűnésük oka és egyben jelentőségük a Nyugat fokozódó egységesülése, a kockázat aránytalan növekedése.

Tóth Sándor 972-re teszi Géza fejedelemmé választását. Békés külpolitikájának, nyitásának okát a németek és a latin kereszténység felé rendteremtő belpolitikájában látja, a fejedelmi tekintélyt, törzse uralmát fegyverrel és szövetségesek kiépítésével növelve. Koppány Gézáéval azonos latin 'dux' címét, Bulcsúéval azonos lakóhelyét a szerző a karhával való azonosságával magyarázza. A szerző szerint Ajtony és Keán azonos, a kavarok kagánja (kündür kagán) lehetett. Géza házassága a Gyula közel egyenrangú voltára utal. Forrásaink utalnak a törzsek belső harcaira, ilyen a Balkánra költöző Csabamagyarja története, Kulán és Keán harca. Álláspontja szerint István és Koppány karha harca a főfejedelmi posztért a törzsszövetség uralmi válságának jele.

Az impozáns mű méreteit jellemzi, hogy 4137 jegyzetének számos utalásával szinte az egész elérhető magyar szakirodalom és a kül-

földi munkák jelentős része irányába tereli figyelmünket. Szakirodalom jegyzékében 66 felhasznált forráskiadás és 823 szakirodalmi hivatkozás szerepel, összesen 37 oldalon keresztül.

Kifejezetten fontos eredménynek tartom a mű több megállapítását is. Ilyen a magyar népalakulásnak a politikai szervezet 9. század közepi létrejöttével való összekötése. Magam a magyar-baskír azonosság hagyományát, és a két népnév összefüggését emelném még ki. A DAI 38-39-40. fejezetének szerkezeti problémái ellenére úgy vélem, a kangar támadás miatti kettészakadás, meggyengülés magyarázza a magyar fejedelem kazár kinevezését. Levedia-Atelkuzu a Don-Dnyeper között (Csinhul folyó) is kereshető, nem feltétlenül az Öt folyó vidékén. Levedi Kazária, a Don mellett élt törzssével szemben Álmos és Árpád törzse a Dnyeper-Bug vidéken élt. Az etelközi besenyő csapás kiegyensúlyozott értékelése csillapíthatja az ellenvetéseket ennek szerepéről a magyar honfoglalásban. Igen fontos a 10. századi magyar életmódváltás folyamat jellegének felismerése, a félnomád fogalom pontatlanságának megállapítása. Fontos egy régi szakmai toposz, a kavarok segédnépi szerepének elvetése, a kündének a kazár kavarok fejedelmével való azonosítása. Úgy vélem, a magyaroknál a szavartoi aszfalü-türk névváltozás a kavar csatlakozás eredménye, a «türk» név a közös politikai alakulaté, míg a besenyők neve nem változott meg a kangarok belépésével. A kavarok kapcsolata a kálizokkal lakóhelyüket a Marostól délre és/vagy a Szerémségbe valószínűsíti. Véleményem szerint a hét vagy nyolc magyar törzs katonai és nem politikai egységek lehetettek, a szolgáltató népekhez hasonlóan, kisebb csoportokban települtek meg, szervezeti és nem területi egységben, a törzsnévi helynevek szétszórtságának megfelelően. *